PSIXOLOGIYADA KRIZIS DÁWIRLERI HÁM ÓSPIRIMLIK DÁWIRINDE KÓRINIWI

Ilyasov Tursinbay Maxsetbaevich
Qaraqalpaqstan respublikasi Xojeli rayoni 4 sanli MMSHBSH psixologi.

https://doi.org/10.5281/zenodo.18745016

Annotaciya. *Krizis dáwiri hár bir insan ómirinde júdá ahmiyetli basqish bolip psixologiyada aktualligı júdá joqari bolip bul maqalada krizis dáwiri basqishlari hám shıǵıw jolları jarıtılǵan.*

Gilt sózler: *Krizis dáwiri, ontogenez, senzitiv dáwir, fiziologiya, noadekvat.*

Аннотация. *Кризисный период — очень важный период в жизни каждого человека, и его значение в психологии весьма велико. В данной статье рассматриваются стадии кризисного периода и пути выхода из него.*

Ключевые слова: *кризисный период, онтогенез, чувствительный период, физиология, неадекватность.*

Abstract. *The crisis period is a very important period in every person's life, and its relevance in psychology is very high. This article discusses the stages of the crisis period and ways out.*

Keywords: *Crisis period, ontogenesis, sensitive period, physiology, inadequate.*

«Krizis dáwiri» termini embriologiyada, atap aytqanda insan embriologiyasinda, hámme insan rawajlanıwı fiziologiyasida «ontogenezdıń túyinli noqatlari» ni (P.G.Svetlov tariypi) tariyplew ushın qabıl etilgen. Bul jaǵdayda bir jas basqıshınan basqasına salıstırǵanda qısqa waqıt ishinde ótiw názerde tutıladı. Bunda rawajlanıwdıń keyingi dáwirlerin determinallastırıwshı organizmniń túrli sistemaları iskerliginiń qáliplesiwi baslanadı.

Jas rawajlanıwınıń bunday burılıs dáwirlerinde noadekvat qozg'atúwshılarga baqlawshańlıq asadı, usınıń menen birge organizmniń «jaraqatlanıwı»da kóteriledi. Rawajlanıw fiziologiyasinda kórsetilip ótilgen «krizis dáwiri» sezgirliginiń bayqaǵıshlıǵınıń parq etiwshi belgisi mine usı bolıp tabıladı.

Sońǵı jıllarda «krizis dáwirleri»de joqarı tásirlilik haqqındaǵı qıyallar tereńlesip hám anıqlanıp barıp atır, biraq baribir bul dáwirlerde jaralaytuǵın tásirlerdiń organizm ushın áyne qáwipliligi dıqqat orayında bolıp qalıp atır. Nátiyjede, jas dáwirleri fiziologiyasida «krizis dáwirleri» individtiń iskerlik yamasa ortalıqtıń qáliplesiwshi faktorlarına salıstırǵanda senzitivligi kóz-qarasınan emes, bálki birinshi náwbette rawajlanıwdıń normal keshiwiniń buzılıwı múmkinshiligi tárepinen kórip shıǵıladı.

«Krizis dáwirleri» L.S.Vigotskiy tárepinen shaxsan balalar hám óspirimlerdiń psixik rawajlanıwına qollanılǵan halda tereń kórip shıǵılǵan. Onıń pikrine qaraǵanda, «krizislar» dep atalıwshı, bala turmısındaǵı burılıs, krizislı dáwirler rawajlanıw procesin óziniń ishki logikası menen shártlengen bolıp tabıladı. Ol bes usınday dáwirlerdi sanap ótken: «Jańa tuwǵanlıq daǵdarısı bala rawajlanıwınıń embrional dáwirinichaqaloqlik jasından ajratadı. Bir jas daǵdarısı bópelikti dáslepki balalıqtan ajratadı. Úsh jas daǵdarısı dáslepki balalıqtan mektepge shekem jasqa ótetuǵın esaplanadı. jeti jas daǵdarısı mektepge shekem jas hám mektep jası ortasında baylaw buwın esaplanadı.

Aqır-aqıbetde, on úsh jas dağdarısı rawajlanıwdıń búklemine - mektep jastan pubertat jasına ótiwge sáykes keledi». vigotskiy boyınsha, krizis dáwirlerinde sonday jańa tuzulmalar júzege kelediki, olar keyingi jas dáwirlerinde saqlanıp qalmaydı, bálki stabil jas dáwirlerinde jáne de bekkem jańa tuzulmalarga alıp keliwshi rawajlanıwda qatnasadı.

Krizis dáwirlerin óziniń keshiwin vigotskiy qanday xarakterleydi? Ol aytıp ótediki, bunday jas dáwirleriniń hár birindegi rawajlanıw tez - tez balanıń átirapdağıları menen kóbirek yamasa kemrek saldamlı qarama-qarsılıqlar menen birge keshedi.

Bala bul waqıtta uqsas stabil dáwir qaraǵanda jáne de qıyın tárbiyalaniwshi bolıp qaladı.

Bunnan tısqarı, «har qanday bala krizis dáwirinde jılısıw pátin stabil dáwir ushın xarakterli bolǵan pátga qaraǵanda pasayadi». Krizis dáwirleriniń bunday simptomatikasi tálim alıw ushın optimal dáwir ekenligi haqqındağı qıyallar qanshellilik uyqas kelmewin ayqın kóriwimiz múmkin.

Usınıń menen birge Vigotskiy sonı aytıp ótedi, «rawajlanıw óziniń jaratıwshańlıq iskerligin hesh qashan toqtatpaydi» hám de «bul dáwirlerdegi rawajlanıwdıń negativ quramı hár qanday krizis jasınıń bas hám tiykargı mánisin quraytuǵın shaxstıń pozitiv ózgerisleriniń tek ǵana teris yamasa sayalı tárepi esaplanadı. Aytıp ótilip atırǵan jumıstıń pútkil konteksti boyınsha juwmaq shıǵaratuǵın bolsaq, gúmansız, rawajlanıwdıń burılıs, krizis payıtların balalıq senzitivligi ushın jáne de xarakterli dep heshtea kórip shıǵıp bolmaydı.

Vigotskiyda krizis dáwirleriniń tariypleniwi bul dáwirlerdiń rawajlanıw fiziologiyasida tushinilishi menen áhmiyetli soqlıǵısıw nuqatlarına iye esaplanadı. Ol jerde de, bul jerde de bul dáwirler rawajlanıwdıń jáne de juwapkerli, burılıs punktleri bolıp, bunda bir qaysha qısqa waqıt dawamında keleshek ushın júdá áhmiyetli birdan júz beriwshi jılısıwlar gúzetiledi. Ol jerde de, bul jerde de birinshi orında tárbiyashılar dıqqatın talap etiwshi, ósiwshi insan ushın bul dáwirler menen baylanıslı bolǵan qıyınshılıq hám qáwip - qáterler kórinetuǵın boladı.

Tap sol planda Vigotskiy ızınen jas dáwirleri rawajlanıwınıń krizis dáwirlerin D.B.El'konin, A.V.Davidov tárepinen kórip shıǵıldı. Olar da burılıs, krizis dáwirlerin áyne balanıń qáliplestiriwshi tásirinlerge, tálimge salıstırǵanda senzitivligi menen baylanıstırmaydı hám de krizis dáwirleri haqqında aytılıp atırǵanda ulıwma senzitivlik haqqında eslemeydi.

Ol jaǵdayda joqarıda Vigotskiydiń senzitiv dáwirlerdi «biz tálimniń optimal múddetleri dep ataytuǵınımız benen tolıq sáykes keledi» degen sózleri neni ańlatadı? Shamalawımızsha, bul sózler, ústemligi boyınsha, burılıs dáwirlerine de, krizis dáwirlerine de emes, bálkim salıstırǵanda stabil dáwirlerge, yaǵnıy tiykargı balalıq jaslarına tiyisli bolıp tabıladı.

Nátiyjede, ulıwma juwmaq etetuǵın bolsaq, «krizis» dáwirleri - bul senzitiv degeniniń tap ózi emes. Bul eki sóz dizbegi sinonimik emes: «senzitiv davr» termini kórip shıǵıwdıń basqa aspektine jóneltiredi hám anaǵurlım keńlew túsinikti ańlatadı.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Davletshin M.G. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T. 2000
2. Крайг Г “Психология развития”
3. G’oziev E.Psixologiya: (Yosh davrlari psixologiyasi): talabalar uchun o’quv qullanma. - T.: O’qituvchi, 1994 y.